

MIROŚŁAWA JAWOROWSKA
WarszawaWŁADYSŁAW GRABSKI JAKO SOCJOLOG WSI
I WSPÓŁTWÓRCA DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

W dziejach Drugiej Rzeczypospolitej, krótkich, acz niezwykle bogatych po ponadwiekowej erze rozbiorów, wiele było niezwykłych osobowości, ludzi, którzy role polityczne łączyli z wybitnymi osiągnięciami na polu nauki, jak prezydenci Gabriel Narutowicz i Ignacy Mościcki. Także Władysław Grabski, który jako premier rządu i minister skarbu przeprowadził bardzo trudną reformę skarbowo-walutową, a po wycofaniu się z aktywnego życia politycznego podejmuje pracę naukową, zostaje założycielem i redaktorem pionierskiego w Europie czasopisma „Roczniki socjologii wsi” (1936–1938). Tę dziedzinę jego aktywności przedstawia Kazimierz Korab w monografii *Władysław Grabski jako socjolog wsi*, opublikowanej przez Wydawnictwo SGGW w roku 2004, ogłoszonym przez Sejm III RP „Rokiem Władysława Grabskiego”¹. Składa się ona z trzech części: I. *Droga Władysława Grabskiego do socjologii wsi*; II. *Założenia ogólne „Systemu socjologii wsi”*; III. *Problematyka szczegółowa. Ruralizacja i solidarystyczna wizja polskiej wsi*. Bardzo cenną częścią aneksów jest bibliografia prac Władysława Grabskiego opracowana w układzie tematycznym.

Droga Władysława Grabskiego do naukowych osiągnięć w dziedzinie socjologii wsi i rolnictwa została w studium Koraba szczegółowo przeanalizowana, zwłaszcza dochodzenie do formowania podstaw tej subdyscypliny socjologicznej poprzez prace z zakresu polityki ekonomicznej, agronomii społecznej, historii wsi. Przedstawiony został również jego wysiłek or-

ganizacyjny mający na celu utworzenie instytucjonalnych umocowań socjologii wsi, czyli przede wszystkim założenie Instytutu Socjologii Wsi oraz wydawanie „Roczników Socjologii Wsi”. W świetle dociekań Koraba Grabski jawi się nie tylko jako twórca polskiej, ale także jako znaczący współtwórca europejskiej i światowej socjologii wsi i rolnictwa. Ta kwestia godna była szerszego wyeksponowania w monografii Koraba. Podobnie jak fakt, że Grabski był współinicjatorem, wraz z młodym uczonym Józefem Chałasińskim jako dyrektorem, utworzenia Państwowego Instytutu Kultury Wsi.

Równoległe do tworzenia podstaw instytucjonalnych i organizacyjnych polskiej socjologii wsi w ciągu dekady 1928–1938 Grabski zdołał wyodrębnić i wyposażyć w oryginalną metodologię tę subdyscyplinę w ramach socjologii ogólnej oraz w relacji do innych nauk społecznych.

„Rozpoczął prowadzenie wykładów akademickich z socjologii wsi — pisze Kazimierz Korab. — Należał do pionierów przedwojennej socjologii empirycznej i taki właśnie charakter nadał nowej subdyscyplinie naukowej. Jego «System socjologii wsi» miał stanowić nie tylko podstawę wykładów i studiów, ale i rodzaj programu badań terenowych, których realizację zdążył zaledwie rozpocząć. Określił przedmiot badań socjologii wsi i metody badawcze. Nowa subdyscyplina miała zajmować się analizą społeczności wiejskich jako siły społecznej i środowiska społecznego. Wieś Grabski postrzegał jako zespół grup społecznych (rodzin włościańskich i ziemiańskich) i uważał, że jest ona powiązana z grupami zewnętrznymi siecią wzajemnych relacji. Podkreślał, że na otwartość wsi na grupy innego rodzaju te ostatnie muszą odpowiadać własną otwartością na wieś, ponieważ ich wzajemna otwartość na siebie stanowi wa-

Adres do korespondencji: Al. Jerozolimskie 151 m. 34, 02-326 Warszawa

¹Kazimierz Korab, *Władysław Grabski jako socjolog wsi*, SGGW, Warszawa 2004, stron 297.

runek ich obopólnego rozwoju. A skoro tak, to zagadnienie otwartości powinno być uwzględnione także w badaniach. Wyróżniał się tym, że skupiał uwagę na wymiarze dynamicznym wsi, na mechanizmach zmian pozytywnych, na czynnikach jej rozwoju. Proponował wszechstronną, wielowymiarową analizę wsi, którą można nazwać metodą integralną. Wniósł własny wkład w rozwój monografii socjologicznej. Szczególnie przywiązany był do metody historyczno-porównawczej” (s. 277–278).

Te kwestie w dorobku naukowym Grabskiego rysują się klarownie. Trudności interpretacyjne autorowi monografii nastęrcza stanowisko teoretyczne Grabskiego, ponieważ dorobek uczonego ma przede wszystkim charakter empiryczny, założenia teoretyczne zaś formułuje on nader ogólnie. Korab podkreśla jednak trafnie duże podobieństwo koncepcji rzeczywistości społecznej u Grabskiego do założeń socjologii humanistycznej Thomasa i Znanieckiego, będących fundamentem ich koronnego dzieła *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Korab widzi to podobieństwo szczególnie w analogii między rolą kategorii pojęciowych techniki społecznej i technika społecznego w dziele Thomasa i Znanieckiego a kategoriami pracy społecznej i działacza społecznego u Grabskiego, który traktował te kategorie jako ważny punkt odniesienia dla swoich rozważań na temat socjologii jako nauki empirycznej, narządzi weryfikacji teorii socjologicznych oraz metod socjologicznych. Można domniemywać — pisze autor — że lektura *Chłopa polskiego...* „wywołała żywy rezonans w Grabskim jako badaczu i jednocześnie wybitnym praktyku” (s. 279). Wydobyć i interpretacja tego podobieństwa jest zasługą autora monografii, który jednak niepotrzebnie, jak się wydaje, dopatruje się w całej spuściźnie Grabskiego cech eklektyzmu teoretyczno-metodologicznego, gdyż — według konstatacji samego Koraba — „Grabski tworzył własną odmianę socjologii humanistycznej, dla której wiodącymi pojęciami była praca społeczna i wiejscy działacze społeczni” (s. 279).

Bardziej krytycznej analizy dorobku naukowego Grabskiego domagałyby się dwa istotne dla jego systemu socjologii wsi założenia: ruralizmu i solidaryzmu społecznego. Korab stwier-

dza: „Wspólną podstawę dla wypowiedzianych twierdzeń tworzą, jak się wydaje, założenia koncepcji socjologii opartej na kategorii pracy społecznej, w tym zwłaszcza na tzw. wieloplano-wości postrzegania rzeczywistości społecznej, na zasadzie solidaryzmu społecznego oraz idei ruralizmu. Szczególnie ważne jest rozróżnienie grupy zasadniczej, czyli lokalnej oraz — jeśli tak można powiedzieć — grupy-tła mającej charakter ponadlokalny. Solidaryzm zakładał współdziałanie grup społecznych w ramach społeczeństwa ogólnego. Ruralizm polegał na patrzeniu na całe społeczeństwo przez pryzmat wsi” (s. 205).

Autor monografii poprzestaje na stwierdzeniu faktu, że jest to stanowisko przeciwstawne do ujęć w kategoriach klasowych i wyeksponowania sprzeczności w relacjach wieś–miasto, niesłusznie przypisując je tylko myślicielom marksistowskim i socjalistycznym. Nie poddaje też analizie ich adekwatności do stanu rzeczywistego struktury i kultury społeczeństwa polskiego w danym okresie historycznym. Ruralizm i solidaryzm społeczny w ujęciu Grabskiego jest wielowarstwowo udokumentowany i bynajmniej nie zaprzecza istnieniu klasowego antagonizmu szlachta–chłopi w historii czy sprzeczności interesów wieś–miasto współcześnie. Korab pisze, że Grabski dokonał „swoistej relatywizacji pojęcia klasy społecznej przez uwzględnienie kontekstu historycznego oraz odróżnił problem klasowy od ideologii klasowej” (s. 207). Rzeczywistość społeczno-historyczna w Drugiej Rzeczypospolitej przeczy jednak woluntarystycznemu przekonaniu Grabskiego, że chłopci są już narodowcami i nie chcą być ludowcami, że ich poczucie odrębności klasowej ma niewielkie podstawy w faktach. Autor monografii wstrzymuje się — moim zdaniem, niesłusznie — od krytycznej analizy tych tez i ich uwarunkowań.

Powyższe uwagi wszakże nie naruszają mojego przeświadczenia, że studium Kazimierza Koraba zasługuje na uznanie jako oryginalna, dobrze udokumentowana analiza działalności i dorobku naukowego Władysława Grabskiego, ojca polskiej i współtwórcy europejskiej socjologii wsi.

Charakteryzując przedsocjologiczne zainteresowania Władysława Grabskiego problematyką społeczną, Korab w interesujący sposób oświetla wpływ środowiska rodzinnego, a następnie edukacji szkolnej i studenckiej. Natomiast dość pobieżnie traktuje problematykę społecznych aspektów działalności politycznej Grabskiego, która przebiegała w trudnych, ale bardzo inspirujących działaniach społecznych początkowych latach niepodległości. Grabski jako minister skarbu w listopadzie 1920 r. opracował „Projekt programu polityki ekonomicznej i finansowej Polski po wojnie”. Projekt ten w 1924 r. był punktem wyjścia do podjęcia przezeń, jako premiera rządu i ministra skarbu, decyzji o przeforsowaniu w parlamencie ważnej ustawy o naprawie skarbu i reformie walutowej. Reformy Grabskiego mają cechy wielkiego eksperymentu socjologicznego, z czego projektodawca zdawał sobie sprawę pisząc: „Polska musi się stawać «wielką rzeczą» nieustannie. Musi się stawać «coraz większą rzeczą, nie terytorialnie oczywiście, ale w zakresie nagromadzenia wewnętrznych wartości materialnych i moralnych»” (s. 52). Kwestie te zostały w książce potraktowane marginesowo. Jest to jednak temat odrębny.

Sylwetkę wielkiego Polaka znacznie przybliża druga książka Kazimierza Koraba, popularnonaukowy zarys biograficzny *Władysław Grabski*, wydana w ramach Biblioteki św. Jadwigi Królowej, zainicjowanej staraniem Towarzystwa im. św. Stanisława ze Skalbmierza². We wstępie autor nazywa to opracowanie biografią problemową, która nie jest chronologiczną relacją o życiu i działalności bohatera, lecz zawiera zebrane i pogrupowane tematycznie wydarzenia, składające się na dwie części książki: *Zycie Władysława Grabskiego* i *Praca u podstaw odrodzonej Rzeczypospolitej*. „W pierwszej mowa jest o osobie Grabskiego — pisze autor we wstępie — a więc o tym, kim był jako człowiek i czym się zajmował. Część ta ma charakter przeglądowy, ukazuje panoramę problemów i jednocześnie uwzględnia chronologię wydarzeń. Dzięki temu

w części drugiej można było dokonać wyboru największych osiągnięć W. Grabskiego i poddać je pogłębionej analizie. Praca ta łączy podejście chronologiczne z analizą problemową, przede wszystkim jednak ułatwia Czytelnikowi szybkie znajdowanie danych tematycznych” (s. 10). Autor nie ukrywa, że ta praca jest pokłosiem badań podjętych w celu napisania wcześniej przedstawionej monografii o Grabskim jako socjologu wsi, w całości jednak jest opracowaniem całkowicie oryginalnym. Zwraca uwagę znacznie szersze wykorzystanie źródeł biograficznych.

Dowiadujemy się, że ojciec Władysława Feliks, potomek starego szlacheckiego rodu Grabskich, herbu Pomian, przed wiekami strzegącego pogranicza polsko-krzyżackiego, w XIX wieku gospodarował w Borowie nad Bzurą (dawny powiat łowicki), gdzie już w 1859 r. uwłaszczył chłopów, brał udział w powstaniu styczniowym jako komisarz cywilny, co wywarło duży wpływ na syna, który jako kolejny właściciel Borowa „wzorując się na ojcu, każdemu swemu robotnikowi rolnemu po dziesięcioletniej pracy przekazywał na własność, jeśli wyraził on na to ochotę, 10 morgów ziemi wraz z jednoczesną pomocą przy zagospodarowaniu się na niej” (s. 13). Władysław poszedł w ślady ojca, który — według określenia córki Zofii — „był zdecydowanym republikaninem i demokratą, nazywano go «chłopomanem», w przeciwieństwie do matki, która uchodziła za arystokratkę” (s. 15). Stanisława Grabska, z domu Mittelstaed pochodziła z patriotycznej rodziny z Kujaw, jej przodkowie brali udział w kampanii napoleońskiej, a następnie w powstaniach poznańskim i styczniowym. Toteż start Władysława Grabskiego do działalności niepodległościowej był wczesny. Jak wspomina siostra Zofia: „Władysław będąc w 7. i 8. klasie spiskował i agitował tak zawzięcie i na swoje wyprawy w robotnicze dzielnice przebijając się w jakies niemożliwe kostiumy, urządzając w swoim pokoju coraz częściej konspiracyjne zebrania, że matka zaniepokoiła się na serio” (s. 17).

Po przedstawieniu okresu dzieciństwa i edukacji Grabskiego Korab charakteryzuje dalsze losy bohatera, dzieląc je na cztery okresy: „W pierwszym zajmowało go prowadzenie majątku ziemskiego” (1897–1905), w dru-

²Kazimierz Korab, *Władysław Grabski*, Test, Lublin 2004, stron 118 + bibliografia i aneksy.

gim — praca społeczna (1898–1908), w trzecim — szeroko rozumiana działalność polityczna (1905–1925), w czwartym — praca naukowa (1926–1938). Te różne wątki pracy wzajemnie się przeplatały nie burząc wcale jedności życia i dzieła” (s. 26).

Działalność społeczna Grabskiego przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości to świetny zapis narodzin rozważnego, ale zdecydowanego co do istoty i kierunku działania polityka niepodległościowego, o zdecydowanie reformatorskich, demokratycznych poglądach. Korab trafnie charakteryzuje istotę działalności społecznej w tym czasie: „Pod koniec XIX i w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku praca społeczna na ziemiach polskich była zjawiskiem wielowymiarowym. Miała do spełnienia określoną misję społeczną, gospodarczą, edukacyjną, państwową i kulturową. Niekiedy wchodziła w swoistą próżnię społeczną, wytworzona na skutek nieobecności własnego państwa. W pewnym stopniu zastępowała państwo i przygotowywała jego przyszłe instytucje. Stawała się ważną formą realizacji idei służby społecznej, zasady służebności literatury, sztuki, filozofii i nauki, a także misji tkwiącej u podstaw etosu różnych grup społecznych, zwłaszcza inteligencji” (s. 27). Sam Grabski pisał, że okres poprzedzający powstanie państwa polskiego (lata 1912–1917) poświęcił całkowicie „przygotowaniu naszej przyszłej państwowości przez organizowanie jej surogatów” (s. 40).

Stąd przygotowanie Grabskiego do służby państwowej od początku 1919 r. jako dyrektora Głównego Urzędu Likwidacyjnego, następnie jako eksperta ds. ekonomicznych na Kongresie Pokojowym w Paryżu, a od połowy 1920 r. jako ministra skarbu w rządzie Skulskiego, a po rychłym upadku tego rządu — premiera rządu pozaparlamentarnego z zachowaniem funkcji ministra skarbu, w niezwykle trudnym okresie ofensywy bolszewickiej, wymagającym wielkiej odwagi i zdecydowania, które Grabski wykazał, co jednak nie uchroniło jego rządu przed rychłym upadkiem. Następnie już w końcu 1923 r. prezydent Wojciechowski powierza Grabskiemu misję utworzenia rządu pozaparlamentarnego oraz tekę ministra skar-

bu. Był to rząd wielkich reform: ze stycznia 1924 r. o naprawie skarbu i reformie walutowej i z 25 lipca 1925 r. o reformie rolnej, przyjętej już po dymisji rządu, ale opartej na projekcie Grabskiego. Po tych doświadczeniach i zmaganiach Grabski wycofał się z życia politycznego, poświęcił czas i siły nauce, a także działalności pedagogicznej, społecznej i organizatorskiej, przede wszystkim w zakresie agronomii społecznej.

Te problemy opisane są w drugiej części książki Koraba, która zawiera pogłębioną analizę istoty i znaczenia dla II RP reformy skarbowo-walutowej, humanistycznej orientacji teoretycznej myśli ekonomicznej Grabskiego, zwłaszcza reformy agrarnej i koncepcji rozwoju polskiej wsi, a także osiągnięć Grabskiego w dziedzinie inicjatyw oświatowych. To „mocne” podrozdziały tej części książki, zdawkowo zaś został potraktowany dorobek naukowy Grabskiego w sferze historii wsi i rolnictwa, statystycznych analiz tych problemów, nauk ekonomicznych, wreszcie agronomii społecznej i socjologii wsi. Autor wychodzi tu z błędnego założenia, że te kwestie były przedmiotem szczegółowych opisów faktograficznych i analiz w jego poprzedniej monografii, nie biorąc pod uwagę, że są to książki skierowane do innych odbiorców. Pierwsza — biograficzna — do szerokiego grona, druga — monografia problemowa — do specjalistów z zakresu różnych dyscyplin humanistycznych, ekonomicznych i historycznych. Nie przekreśla to wartości książki jako cennego przyczynku biograficznego dopełniającego analizę monograficzną dorobku naukowego Grabskiego. Tym bardziej że w aneksie mamy cenne wspomnienia o Grabskim syna Władysława Jana Grabskiego (autora książki *Blizny dzieciństwa*, Warszawa 1971), znanego historyka, wybrane listy syna do ojca i ojca do syna. A także reprodukcje fotogramów rodzinnych i dokumentujących działalność publiczną.

Biografię polityczną Władysława Grabskiego przedstawia Marian Marek Drozdowski, znany historyk, autor prac o wielu polskich politykach XX wieku, redaktor wspomnień Władysława Grabskiego (*Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej: 1924–1925*, Warszawa–Rze-

szów 2003)³. Autor sięga przede wszystkim do wspomnień samego bohatera monografii, jego brata Stanisława Grabskiego, również polityka (*Pamiętniki*, Warszawa 1989), jego siostry Zofii Kirkor-Kierdoniowej, zwłaszcza do trzeciej części jej *Wspomnień z lat 1920–1923* (Warszawa 1989), a także do wspomnień współpracowników Grabskiego działających razem z nim przy realizacji wielkich reform skarbowo-walutowych z lat 1924–1925: do *Pamiętników dziesięciolecia 1915–1924* Stanisława Karpińskiego (Warszawa 1931) — pierwszego prezesa Banku Polskiego, *Bank Polski 1838–1928* Henryka Nowaka (Warszawa 1928) — dyrektora Banku Polskiego, *Wspomnienia i uwagi 1892–1942* Henryka Grubera (Londyn 1968) — prezesa Polskiej Kasy Oszczędnościowej. Wiele kontrowersyjnych wspomnień o Grabskim jako polityku i jego reformach znajduje biografista we wspomnieniach współczesnych mu polityków, na przykład Józefa Piłsudskiego, Macieja Rataja, Wincentego Witosa, Wojciecha Korfanteo i innych.

Co ciekawe, we wstępie Drozdowski zarysowuje porównanie reform Grabskiego z reformami Balcerowicza z lat dziewięćdziesiątych, przypominając swą monografię wydaną w 1994 r. z okazji siedemdziesięciolecia reform Grabskiego: *Reformy Władysława Grabskiego 1924–1925, reformy Leszka Balcerowicza 1989–1991. Sukces czy porażka?*. Drozdowski przyznaje, że problem wymaga dalszych badań, bo różnice w okolicznościach, poparciach, sytuacji geopolitycznej tych reform są duże, być może są to reformy nieporównywalne, zupełnie inne też są osobowości reformatorów.

Dalej autor koncentruje swą uwagę na działalności politycznej, która miała ogromne znaczenie pozytywne dla wydzwignięcia ówczesnej Polski z różnych zagrożeń i kryzysów, ale wcale nie przysporzyła splendoru ani popularności Grabskiemu jako politykowi. Do żadnego z obozów w pełni nie pasował ze swoimi otwarcie

krytycznymi, prospołecznymi poglądami i działaniami, odwagą cywilną i dużym intelektualnym potencjałem oraz społecznym doświadczeniem. Dopiero działalność naukowa i akademicka, oświatowa przyniosła mu duże uznanie, przede wszystkim środowisk naukowych, humanistów i światłych rolników, agronomów, inteligencji i działaczy wiejskich. Ani ruch narodowo-demokratyczny, z którym był historycznie związany, ani obóz piłsudczykowski, ani ludowcy spod znaku Witosa, ani socjaliści o orientacji niepodległościowej nie widzieli we Władysławie Grabskim „swojego” polityka. Był więc powoływany do formowania rządów pozaparlamentarnych, rządów fachowców, w najtrudniejszych momentach dziejów. Jako minister zajmował się najtrudniejszym „gospodarstwem” skarbowym, po czym spotykał się z pretensjami i krytyką.

Posłowie książki Drozdowski poświęca próbie syntetycznej odpowiedzi na pytanie, dlaczego Grabski-polityk był w swych działaniach tak bardzo osamotniony? Z analizy wynika, że naraził się swą niezależnością, krytycyzmem nie tylko partiom i ugrupowaniom ideologiczno-politycznym, lecz także społeczeństwu, czy raczej części przedstawicieli społeczeństwa, mediów, stowarzyszeń itp., z powodu krytyki wad narodowych, takich jak: niesolidny stosunek do pracy, nonszalancja w wypełnianiu obowiązków służbowych, brak dyscypliny społecznej, nadużywanie alkoholu. Przyczyniło się do tego także hasło, pozornie oczywiste, ale niepopularne w społeczeństwie polskim, przyzwyczajonym do kontestacji państwowych nakazów, hasło, które Grabski jednak odważnie powtarzał: prawdziwym przejawem patriotyzmu w niepodległym państwie jest terminowe płacenie podatków. I dodawał: „za dużo u nas narodowego magajstwa”.

Biografia Mariana Marka Drozdowskiego zawiera klarowny obraz jednej z postaci wielce zasłużonych, ale pozostających w cieniu historii. Renesans pewnych idei i poglądów Grabskiego-polityka i Grabskiego-socjologa wydaje się bardzo potrzebny w miejsce współczesnych jałowych sporów. Grabski pisał na przykład: „Pragniemy wszyscy mierzyć się z Zachodem. Jest to nie tylko cel naszej ambicji, ale i na-

³Marian Marek Drozdowski, *Władysław Grabski*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów-Warszawa 2004, stron 360.

sza konieczność dziejowa. Ale duchowo zanadto tkwimy w zakorzenionych nawykach Wschodu. Dla ogromnej większości ludu ideałem życiowym jest, aby spokojnie przeżyć, czyli wegetować przy ograniczeniu potrzeb do minimum” (s. 306).